**PRZEGŁĄD ZACHODNIOPOMORSKI
ROCZNIK XXXII (LXI) ROK 2017 ZESZYT 3**

SYLWIA WESOŁOWSKA

Dział Regionalny Książnicy Pomorskiej im. S. Staszica w Szczecinie
e-mail: s.wesolowska@ksiaznica.szczecin.pl

**LUDNOŚĆ RODZIMA POMORZA ZACHODNIEGO W PIŚMIENNICTWIE
POLSKIM I NIEMIECKIM OD REFORMACJI DO WSPÓŁCZESNOŚCI.
OMÓWIENIE BIBLIOGRAFICZNE**

Słowa kluczowe: bibliografia terytorialna, bibliografia specjalna, bibliologia, historiografia, Pomorze, Kaszubi

Keywords: territorial bibliography, special bibliography, historiographical bibliography, Pomerania, Kashubians

Znać minione dzieje narodu i pomniki jego umysłowości, jest naszym szczególnym obowiązkiem, a to bez względu na obrany zawód. Nauczając drugich jako i samemu ucząc się, nie należy zapominać o tem, co nam przeszłość przekazała w spuściźnie, ani lekceważyć owocami pracy tych, którzy bądź inaczej, bądź na innem polu pracowali [...]. Cokolwiek zeszło na niwie ojczystej, jest dla bibliografa relikwią, a również winno nią być dla nas wszystkich, bo nie godzi się być obojętnym na życie umysłowe narodu.

*Karol Estreicher*¹.

Ze względów formalnych dobór literatury w prezentowanym artykule nie stanowi bibliografii w znaczeniu powszechnie używanym, czyli uporządkowanego wykazu dokumentów dobranych według pewnych kryteriów i spełniających

¹ K. Estreicher, *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*, „Biblioteka Warszawska” 1865, t. 2, s. 247–248.

określone zadania informacyjne. Niniejszy artykuł został pomyślany, jako wstęp² do potencjalnego spisu bibliograficznego i zawiera informację o metodzie opracowania bibliografii oraz omówienie i merytoryczną charakterystykę piśmiennictwa rejestrowanego w ewentualnym zestawieniu.

O bibliografii

Bibliografia mająca wielowiekową tradycję jest zarówno dyscypliną naukową, badającą i opisującą książki³ (teoria bibliografii), jak i działalnością praktyczną, w wyniku której powstaje informacja o charakterze bibliograficznym. Bibliografia często jest sytuowana wśród dyscyplin wspomagających lub uważana za część metodologii nauk⁴ i jako taka bibliografia stanowi między innymi naukę pomocniczą historii, pozostając narzędziem dla sporządzenia niezbędnego w pracy historyka wykazu źródeł. Już przed laty Jan Baumgart, redagujący do 1967 roku bibliografię historii polskiej, twierdził że:

nie może być rozwoju nauki historycznej bez odpowiednich środków pomocniczych, do których, prócz właściwych warsztatów naukowych, jakimi są archiwa i biblioteki, należy także dobrze opracowana bibliografia, a w szczególności historyczna, stanowiąca klucz do całego piśmiennictwa⁵.

Stosowana w naukach historycznych metoda bibliograficzna, służąca do opisu pełnych wydań publikacji różnego typu, stosowana jest wraz z innymi metodami dla nich specyficznymi wykorzystując na przykład wiedzę z zakresu dyplomatyki, sfragistyki, heraldyki czy historiografii. Zjawisko to sprawia, że w naukach historycznych ostatecznym celem nie jest wyłącznie stworzenie zbioru opisów bibliograficznych dokumentów, lecz w przypadku omawianego zagadnienia będzie to na przykład problematyka ludności Pomorza Zachodniego.

² Tradycyjna metodyka bibliograficzna wymieniała dwa rodzaje opracowań materiałów wprowadzających – przedmowę i wstęp. Obecnie stosuje się tylko jedną z tych form łącząc charakterystyczne elementy każdej z nich; *Bibliografia. Metodyka i organizacja*, red. Z. Żmigrodzki, Warszawa 2000, s. 140.

³ Książki w pojęciu szerokim tzw. *generic book*.

⁴ *Bibliografia. Metodyka...*, s. 25.

⁵ J. Baumgart, *Polska bibliografia historyczna*, „Przegląd Historyczny” 1948, t. 38, s. 247.

W tym kontekście warto też pamiętać, że bibliografia nie jest autonomiczna i odizolowana od wpływów środowiska⁶, co oznacza, że nie bez znaczenia przy tworzeniu bibliografii historycznej jest czas, miejsce i okoliczności jej powstania. Zdaniem Adama Nowaka:

kreatywna rola bibliografii wyraża się w byciu antytezą do funkcji czysto informującej. Bibliografia poprzez nieobecność rejestracji wskazuje te pola zagadnieniowe, które są mało lub w ogóle nie są infiltrowane przez aktywność naukową (...). Zaniechanie informacyjne przez nieuwzględnienie pozycji bibliograficznej lub przez jej niewłaściwe zlokalizowanie w informatorze może prowadzić do skutków wprost katastrofalnych w życiu społeczności, co jednocześnie dowodzi słuszności tezy o tym, że bibliografia jest w jakimś stopniu refleksem otaczającej nas rzeczywistości⁷.

Metoda bibliograficzna

O doborze piśmiennictwa do bibliografii decyduje jej zasięg i zakres. Mówiąc o zakresie bibliograficznym mamy na myśli cechy merytoryczne, treściowe dokumentów wchodzących do bibliografii, przy czym może on być pełny lub ograniczony. Zakres pełny charakteryzuje bibliografie ogólne, narodowe, powszechne. Wszystkie pozostałe mają zakres ograniczony.

Zasięg bibliografii wyznacza, które cechy wydawniczo-formalne druków bierzemy pod uwagę, dobierając materiał do danego spisu bibliograficznego⁸. We wstępnej koncepcji należy zatem określić jej zasięg wydawniczy, terytorialny i chronologiczny.

Wydaje się, że sam tytuł spisu sugeruje przyjęty zasięg terytorialny. Niemniej należałoby się zastanowić, czy na przykład mają to być druki pochodzące z Pomorza Zachodniego, czy też dotyczące Pomorza Zachodniego, co w sposób zasadniczy determinuje jej przyszły kształt. Korzystniejsze dla odbiorców bibliografii jest przyjęcie założenia, że bibliografia rejestrować będzie druki wydane w Polsce i Niemczech dotyczące ludności rodzimej Pomorza Zachodniego.

⁶ J. Woźniak-Kasperek, *Słowo wstępne*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmański, Warszawa 2009, s. 9.

⁷ A. Nowak, *Fenomen „Bibliografii historii polskiej 1815–1914”. Analiza teoretyczna*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka...*, s. 160.

⁸ M. Dembowska, *Metoda bibliografii polskiej Karola Estreichera*, wyd. 3 uzup., Warszawa 2001, s. 9.

Uściślenia wymagają także terminy: „Pomorze Zachodnie” oraz „ludność rodzima Pomorza Zachodniego”, oba są bowiem niejednoznaczne, wielokrotnie modyfikowane i zgoła odmiennie interpretowane zarówno w historiografii niemieckiej, jak i polskiej. Przez stulecia w granicach geograficznych Pomorza (rozumianego jako „obszary od dolnej Wisły po Rugię”⁹ lub jako „kraina między ujściem Odry a ujściem Niemna i między równoleżnikowym biegiem Noteci a Bałtykiem”¹⁰) mieściło się wiele regionów o ustalonej terminologii historycznej – było więc Pomorze, Pomorze Zachodnie, Pomorze szwedzkie, Pomorze brandenburskie, Pomorze Gdańskie, Nowa Marchia, Prusy Książęce, Prusy Królewskie, Pommern, Vorpommern, Hinterpommern, Pommerellen. Przez Pomorze Zachodnie Tadeusz Białecki rozumie „ziemie położone na północ od doliny Warty – Noteci między ujściem Odry na zachodzie i granicą z Pomorzem Wschodnim na wschód od Lęborka”¹¹ a Zygmunt Szultka definiuje je, jako:

terytorium państwa Gryfitów od jego narodzin w początkach XII wieku do wymarcia dynastii Gryfitów (1637) i likwidacji ich państwa (1648), od 1648/1653 roku – terytorium Elektorskiego Księstwa Pomorza Tylnego i Biskupstwa Kamieńskiego/ okręgu Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie, natomiast od 1815 do 1945 roku – prowincji Pomorze jako integralnej części państwa pruskiego w jej zmieniających granicach historycznych¹².

Z kolei w świetle założeń, jakie przyświecały w roku 1960 twórcom *Bibliografii Pomorza Zachodniego* pod pojęciem „Pomorze Zachodnie” rozumiano obszar mieszający się w granicach administracyjnych ówczesnych województw szczecińskiego i koszalińskiego oraz – ze względów historycznych – powiat Lębork (wówczas w granicach województwa gdańskiego). Do bibliografii nie weszły terytoria dawnego Księstwa Pomorskiego położone wówczas na terenie NRD¹³, natomiast wzięto pod uwagę powiaty wałecki i złotowski przynależące

⁹ J.M. Piskorski, *Pomorze Zachodnie: ziemia, ludzie historia (zamiast wstępu)*, w: *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. tenże, Szczecin 1999, s. 7.

¹⁰ G. Labuda, *Przedmowa*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, Poznań 1969, s. 9.

¹¹ T. Białecki, *Pomorze Zachodnie X–XX wiek. Szkic geograficzno-administracyjny*, w: *Pomorze Zachodnie w tysiącleciu*, red. P. Bartnik, K. Kozłowski, Szczecin 2000, s. 11.

¹² Z. Szultka, *Słowiańska ludność autochtoniczna na Pomorzu Zachodnim od VI wieku do 1945 roku*, w: *Znak Gryfa. Gryfici i ich pomorskie dziedzictwo. Materiały z sesji naukowej 29 września 2014 roku*, red. K. Kozłowski, B. Igielska, R. Stoltmann, Szczecin 2016, s. 39–40.

¹³ Zakładano, że tereny te zostaną objęte spisem w przypadku przystąpienia do opracowania bibliografii retrospektywnej.

historycznie do Wielkopolski, zaś administracyjnie do województwa koszalińskiego¹⁴. Natomiast paralelna bibliografia niemiecka – *Landesbibliographie Mecklenburg-Vorpommern* opracowywana przez Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern w Schwerinie rejestruje piśmiennictwo dotyczące obszarów Meklemburgii do 1945 roku, okręgów Neubrandenburg, Rostock i Schwerin w latach 1945–1990 i terytorium Meklemburgii-Pomorza Przedniego od 1990 roku. Herbert Spruth w przedmowie do „Pommern-Bibliographie” zasięg terytorialny swojej bibliografii określił, jako „alte Herzogtum, die spätere preußische Provinz Pommern” wraz z obszarami Neumark, Uckermark, Pomerellen i częścią Grenzmark Posen-Westpreußen po powiat pilski¹⁵. Podsumowując, przy obecnym stanie badań i tendencjach bibliograficznych, uzasadniona wydaje się być reguła przydziału terytoriów dla poszczególnych bibliografii regionalnych według kryterium regionów historycznych, co pokrywa się w dużej mierze z cytowaną wyżej koncepcją Zygmunta Szultki.

Wyjaśnienia wymaga jeszcze drugi z terminów – „ludność rodzima Pomorza Zachodniego”. Wspominany już kilkakrotnie Zygmunt Szultka, pod pojęciem ludności rodzimej rozumie: „ludność pochodzącą z Pomorza Zachodniego, uważającą je za miejsce macierzyste, kraj rodzinny i ojczysty w czasach historycznych, od wczesnego średniowiecza (VI–XII w.)”¹⁶. Kazimierz Ślaski w dziele *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*, charakteryzując ludność rodzimą Pomorza, używał kilku różnych terminów. Mówił o Słowianach (niem. *Slavi* czy *Wenden*), o Pomorzanach, czyli „odłamie naszego narodu zamieszkującego Pomorze”, o Kaszubach – mieszkańcach ziemi słupskiej, sławieńskiej i lęborsko-bytowskiej, wreszcie o Polakach, w kontekście „świadomego ruchu narodowego na Pomorzu w XIX i XX wieku”¹⁷. W roku 1824 natomiast zapomniany przez historiografię niemiecką badacz Peter Friedrich Kangiesser¹⁸ stwierdzał: „Pomorzanie i Polacy w najdawniejszych czasach stanowili jeden

¹⁴ B. Eychler, *Bibliografia regionalna i lokalna*, w: *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska, H. Sawoniak, Warszawa 1963, s. 291.

¹⁵ H. Spruth, *Pommern-Bibliographie*, Neuausg. [der Ausg.] Neustadt a.d. Aisch, 1965, s. VI–VII.

¹⁶ Z. Szultka, *Słowiańska ludność...*, s. 39.

¹⁷ K. Ślaski, *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*, Poznań 1954, s. 6–7.

¹⁸ P.F. Kangiesser, *Geschichte von Posern bis auf das Jahr 1129. Erster Band umfasst die heidnische Zeit. Bekehrungsgeschichte der Pommern zum Christenthume*, Greifswald 1824.

lud... a Pomorze i Kaszubia przez Polaków w najdawniejszych czasach zostały zajęte i zaludnione”¹⁹. Stanowisko historyków niemieckich wobec zagadnienia ludności rodzimej Pomorza Zachodniego w przyjętych ramach czasowych było niejednokrotnie reorientowane. Konwersje te możliwe są do pokazania wyłącznie w ramach dużego spisu bibliograficznego. Rekapitułując, w planowanym wykazie bibliograficznym należałoby przyjąć, że przedmiotem bibliografii będzie ludność słowiańska zamieszkująca terytorium Pomorza Zachodniego od V–VI²⁰ do XXI wieku. Ponieważ od połowy XII stulecia wraz z rozwojem kolonizacji niemieckiej rozpoczął się powolny proces wypierania z ziem pomorskich kultury macierzystej przez kulturę niemiecką, zawężeniu ulegnie także zasięg treściowy i terytorialny spisu bibliograficznego, ograniczając się do rejestracji dokumentów poświęconych pozostałej na Pomorzu ludności kaszubskiej. Przy czym należy założyć, że zagadnienie ludności będzie rozpatrywane na wielu płaszczyznach. Od dziejów, poprzez archeologię, etnografię, kulturę, religię, oświatę, na rolnictwie i gospodarce kończąc.

W etapie wstępnym należy jeszcze rozstrzygnąć, czy rejestracji podlegać będą wszelkie dokumenty? W przypadku kreowanego wykazu słuszne wydaje się także przyjęcie dość szerokiego zasięgu wydawniczego obejmującego druki zwarte, ciągle oraz wydawnictwa niesamoistne wydawniczo z wyłączeniem artykułów z prasy codziennej. Ponadto oczywiste wydaje się założenie ograniczonego zasięgu językowego, do polskiego i niemieckiego, oraz zasięgu chronologicznego, czyli od reformacji w Księstwie Pomorskim do współczesności (1534–2015). Równocześnie korzystne dla potencjalnego odbiorcy bibliografii będzie przyjęcie nieograniczonego zasięgu autorskiego.

Opracowanie założeń projektowanego spisu bibliograficznego powinno poprzedzać sporządzenie jego gruntownej koncepcji oraz zbadanie celowości planowanego wykazu. Należy w tym celu dokonać skrupulatnej kwerendy wszelkich dostępnych katalogów i baz bibliograficznych, aby upewnić się, że nie istnieją inne wcześniejsze (lub będące w trakcie realizacji) opracowania o identycznym lub podobnym charakterze.

¹⁹ Z. Szultka, *Profesor Peter Friedrich Kanngiesser – zapomniany badacz słowiańszczyzny i kaszubszczyzny*, „Acta Cassubiana” 2004, t. 6, s. 54.

²⁰ J. Kostrzewski, *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach (od połowy II tysiąclecia p.n.e. do wczesnego średniowiecza)*, Poznań 1961; tenże, *Epoka wspólnoty plemiennej*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, Poznań 1969, s. 83–212; W. Łosiński, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław 1972.

Z kwerendy przeprowadzonej przez autorkę wynika, że nie powstał jak dotąd wykaz literatury na interesujący nas temat o planowanym zasięgu i zakresie. Owszem istnieją, mające ogromną tradycję obszerne bibliografie o charakterze uniwersalnym, na przykład: *Bibliografia Pomorza Zachodniego*²¹, *Bibliografia historii Pomorza Wschodniego i Zachodniego oraz krajów regionu Bałtyku*²², *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego* (publikowana od 2013 r. w „Przeglądzie Zachodniopomorskim”)²³, niemiecka *Pommern-Bibliographie* Herberta Sprutha²⁴ czy wreszcie *Bibliographie zur Geschichte Pommerns*²⁵. Znajdujemy liczne przyczynkarskie kryptobibliografie zamieszczane w różnorodnych opracowaniach historycznych²⁶ a także gruntowne dzieła, jak dwutomowa *Bibliografia Kaszub*²⁷ czy *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich* Cezarego Obracht-Prondzyńskiego²⁸. Pierwsze ze wspomnianych opracowań obejmuje artykuły z czasopism wydane w latach 1945–1970, dotyczące „szeroko rozumianej

²¹ S. Wesołowska, *Bibliografia Pomorza Zachodniego – tradycje i perspektywy*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmański. Warszawa 2009, s. 174–182.

²² Bibliografia wydawana jako suplement bibliograficzny do czasopisma „Zapiski Historyczne”. Wydawana wspólnie z Biblioteką Uniwersytecką w Toruniu. Suplement ten, oprócz wersji papierowej, od 2004 r. wydawany jest także online i udostępniany nieodpłatnie w formie bazy oraz w wersji pdf, <http://opac.bu.umk.pl/isis/baza.html>.

²³ S. Wesołowska, *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2012 w wyborze*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2013, z. 4, s. 155–202; tejsze, *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2013 w wyborze*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2014, z. 4, s. 321–384; tejsze, *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2014 (wybór)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2015, z. 4, s. 137–215.

²⁴ H. Spruth, *Pommern-Bibliographie. Neuausg.* [der Ausg.] Neustadt a.d. Aisch, 1965 [CD-ROM-Ausg.] Insingen: Degener, 2012, 1 CD-ROM; 12 cm + Begleitbd. (XVI, 49 s., s. 805–866).

²⁵ Wydawane od 1985 r. przez Johann-Gottfried-Herder-Institut, jako dodatek do *Bibliographien zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas*.

²⁶ Zob. np.: Z. Szultka, *Kaszubi na Pomorzu Zachodnim – fakty i mity*, w: *Pomorze Zachodnie z Polską*, red. K. Kozłowski, Szczecin–Warszawa 2015, s. 105–113; Z. Szultka, *O języku i liczbie Kaszubów w regencji koszalińskiej w 1827 roku*, „Slavia Occidentalis” 2004, t. 61, s. 61–89; W. Skóra, *Liczebność ludności kaszubskiej we wschodnich powiatach prowincji Pomorze w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Rocznik Gdański” 2004, t. 64, z. 1/2, s. 5–31; C. Obracht-Prondzyński, *Dziesięć lat pracy Instytutu Kaszubskiego: (1996–2006)*, Gdańsk 2006; M. Babinis, *Kaszubi w literaturze niemieckojęzycznej XIX i XX wieku*, „Acta Cassubiana” 2000, t. 2, s. 133–192.

²⁷ *Bibliografia Kaszub: artykuły z czasopism*, t. 1, 1945–1956, oprac. A. Chełchowska i in., Gdańsk 2012; *Bibliografia Kaszub: artykuły z czasopism*, t. 2, 1957–1970, oprac. A. Chełchowska i in. Gdańsk 2015.

²⁸ C. Obracht-Prondzyński, *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich*, Gdańsk 2004.

kultury oraz zagadnień społecznych”²⁹ na terytorium określonym jako „powiaty powszechnie uznawane za kaszubskie” z uwzględnieniem publikacji dotyczących „kaszubskich śladów m.in. w Gdańsku, Gdyni, Sopocie, Słupsku, Szczecinie czy Warszawie, a nawet za granicą”³⁰. Nie stanowi zatem pracy ujmującej temat całościowo. Takiej próby podjął się Cezary Obracht-Prondzyński i stworzył dzieło liczące 9728 pozycji! W prostym układzie formalnym, o szerokim zasięgu wydawniczym i chronologicznym oraz skróconym opisie bibliograficznym. Sam autor we wstępie zaznaczył, że „nie jest to wyczerpująca, kompletna, w pełni profesjonalna, naukowa bibliografia...”³¹ i wyraził nadzieję, że „zawodowi bibliografowie przygotowują w latach następnych zestawienie spełniające wszystkie wymogi”³².

Układ bibliografii

Planowana bibliografia byłaby bibliografią specjalną, regionalną, przedmiotową, retrospektywną i selekcyjną. Dla identyfikacji dokumentów należałoby zastosować przynajmniej opis bibliograficzny w drugim stopniu szczegółowości³³, częściowo adnotowany.

Spis bibliograficzny powstaje ostatecznie w wyniku uszeregowania opisów według przyjętego systemu, który nazywamy układem bibliografii. Szeregowanie opisów polega na ich szczegółowym uporządkowaniu w obrębie części układu, przy czym należy niekiedy zastosować więcej niż jeden stopień szeregowania, aby osiągnąć niezbędną precyzję systemu informacyjnego. Spośród istniejących trzynastu wzorów układu bibliografii, należałoby w omawianym przypadku zastosować tzw. układ krzyżowy – według kryteriów formalnych (w tym przypadku układ chronologiczny podmiotowy według lat wydania) i jednocześnie według kryteriów rzeczowych, czyli układ przedmiotowy (tematy w jednym ciągu alfabetycznym odpowiadające treści dokumentów). W układzie tym opisy

²⁹ *Bibliografia Kaszub: artykuły z czasopism*, t. 1..., s. VIII.

³⁰ Tamże.

³¹ C. Obracht-Prondzyński, *Bibliografia do studiowania...*, s. 9.

³² Tamże.

³³ Drugi stopień szczegółowości opisu, wykorzystywany w bieżących bibliografiach specjalnych, a także w większości katalogów zawiera elementy obowiązkowe oraz zalecane, które pozwalają na bliższą charakterystykę dokumentu poprzez wprowadzenie dodatku do tytułu, następnych oznaczeń odpowiedzialności, nazwy wydawcy, pełnych danych dotyczących opisu fizycznego, a także serii lub identyfikującej podserii oraz ich numeracji, dokumentu towarzyszącego i uwag.

powinny być uszeregowane w następujące działy (inspirowane Uniwersalną Kłasyfikacją Dziesiątą):

1. Dział ogólny.
 - 1.1. Bibliografia.
 - 1.2. Katalogi.
 - 1.3. Bibliotekarstwo.
 - 1.4. Encyklopedie.
 - 1.5. Organizacje.
 - 1.6. Rękopisy.
2. Archeologia.
3. Geografia.
4. Historia.
5. Religia.
6. Nauki społeczne.
 - 6.1. Demografia.
 - 6.2. Socjologia.
 - 6.3. Gospodarka.
 - 6.4. Prawo.
 - 6.5. Administracja.
 - 6.6. Wojskowość.
 - 6.7. Oświata.
 - 6.8. Szkolnictwo.
 - 6.9. Etnografia.
7. Nauki stosowane.
 - 7.1. Rolnictwo.
 - 7.2. Medycyna.
 - 7.3. Przemysł.
8. Sztuka.
9. Językoznawstwo, literatura.

Jak poważnym przedsięwzięciem jest stworzenie spisu bibliograficznego na omawiany temat może świadczyć analiza wybranych bibliografii, które powinny znaleźć się obok innych wydawnictw informacyjnych wśród materiałów do tzw. działu ogólnego.

Polskie bibliografie historyczne mają długą i bogatą tradycję. Do pierwszych zalicza się dzieła Samuela Joachima Hoppiusa³⁴ oraz Dawida Brauna³⁵ wydane w pierwszej połowie XVIII wieku. Pierwsza polska ogólna bibliografia historyczna Ludwika Finkla *Bibliografia historii polskiej* wydana została w trzech częściach w latach 1886–1914. Uważana jest powszechnie za drugą co do wartości i znaczenia po *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera. W drugiej z wymienionych bibliografii poszukiwania interesujących nas materiałów nie są szczególnie satysfakcjonujące. W tomie III – *Bibliografii XIX wieku* (wyd. 1876) pod hasłem „Pomorze” są odsyłacze do zaledwie pięciu dzieł. Wśród nich: Ksawery Marmier, *Lato na brzegach Bałtyckiego i Północnego morza. Wspomnienia z podróży, przez...* z 1856 roku, Bronisław Zamorski, *Kronika pomorzańska według źródeł miejscowych opowiedziana* (Lwów 1867), Tomasz Święcki, *Historyczna wiadomość o ziemi pomorskiej, mieście Gdańsku oraz żegludze i panowaniu Polaków na morzu Bałtykiem* (Warszawa 1811) i wreszcie Dominik Szulc i jego praca *O Pomorzu zaodrzańskim* (Warszawa 1850). Kolejne tomy, sukcesywnie przez Estreicherów uzupełniane wnoszą kolejne pozycje. Cytowane są dzieła Karla Hasselbacha³⁶, Roberta Klempina³⁷, Wojciecha Kętrzyńskiego³⁸, H. Lehmann³⁹ czy Gustawa Wilmowskiego⁴⁰. W serii IV, Stulecie XIX, lata 1881–1900 (wyd. 1906–1916) pod hasłem „Pommern” bibliografia rejestruje dziewięciu autorów, w tym m.in.: Emila Bahrfeldta piszącego o średniowiecznym mennictwie pomorskim⁴¹, etnograficzne prace Ulricha Jahna⁴², heraldyka Theodora Pyla⁴³ oraz poświęcone zjawisku germanizacji Pomorza prace Wilhelma Sommerfel-

³⁴ S.J. Hoppius, *De scriptoribus historiae Poloniae schediasma literarium*, Gdańsk 1701.

³⁵ D. Braun, *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicum politicorum et juris*, Kolonia 1723.

³⁶ K.F. Hasselbach, *Codex Pomeraniae diplomaticus*, Bd 1, Greifswald 1843.

³⁷ R. Klempin, *Pommersches Urkundenbuch*, Bd 1–6, Stettin 1868–1906.

³⁸ W. Kętrzyński, *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza*, Lwów 1879.

³⁹ H. Lehmann, *Dr. Pommern zur Zeit Otto's von Bamberg, aus einer Rede bei der Hedwigsfeier des Gymnasiums zu Neustettin...* (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, hrsg von Rud. Virchow... H. 299). Berlin 1878.

⁴⁰ G. Wilmowski, *Lübisches Recht in Pommern*, Berlin 1867.

⁴¹ E. Bahrfeldt, *Zur mittelalterlichen Münzkunde Pommerns*, Berlin 1893.

⁴² U. Jahn, *Volksagen aus Pommern und Rügen*, Stettin 1886.

⁴³ T. Pyl, *Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, in Zusammenhang mit den Pommerschen Landes-Theilungen, nad den urkundlichen Quellen des Greifswalder Rathes- Und Univ-Archivs dargestellt*, Greifswald 1894.

da⁴⁴. Co ciekawe jedno z częściej wykorzystywanych dzieł, czyli *Landbuch des Herzogthums...* Heinricha Berghausa⁴⁵ u Estreicherów⁴⁶ znajdujemy pod hasłem Kaszuby, obok Wincentego Pola⁴⁷, Floriana Ceynowy⁴⁸, Edwarda Jelinka⁴⁹, Karla Pernina⁵⁰ i cytowanego już wcześniej Karla Friedricha Kannegiessera. Pod hasłem „Kaszubi” mamy odsyłacz do Jana Niecisława Baudouina de Cortenay⁵¹, E. Bourwiega⁵², Floriana Ceynowy, Piotra Preisa⁵³ czy Stefana Ramułta⁵⁴. Więcej odsyłaczy (18) znajdujemy przy hasle „kaszubski język”, tu wśród autorów m.in.: Jarosz Derdowski⁵⁵, Walenty Fiałek⁵⁶, Paul Bronisch⁵⁷ czy Marcin Luter⁵⁸.

W tzw. serii bibliografii staropolskiej (druki XV–XIX w.) Estreichera pod hasłem „Pomorze” znajdujemy natomiast pozycje poświęcone zarówno Pomorzu Zachodniemu, jak i Pomorzu Gdańskiemu. Wśród dzieł m.in.: Ludwig

⁴⁴ W. Sommerfeld, *Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des XIII Jahrhunderts*, Leipzig 1896.

⁴⁵ H. Berghaus, *Landbuch des Herzogtums Pommern: Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Anklam 1862–1868.

⁴⁶ *Bibliografia XIX wieku*, wyd. 2, t. XIV.

⁴⁷ W. Pol, *Kilka uwag etnograficznych o Kaszubach*, Lwów 1847.

⁴⁸ Zob. np. F. Ceynowa, *Kile słow wó Kaszebach e jich zemi przez Wójkasena (...). Tudzież rzecz o języku kaszubskim ze zdania sprawy Prajsa*, Kraków 1850.

⁴⁹ E. Jelinek, *Zapomenutý kout slovanský: několik prvních pohledů do kašubského pomorí*, Praha 1894.

⁵⁰ K. Pernin, *Wanderungen durch die sogen: Kassubei und die Tuchler Haide als Beiträge zur Landeskenntniss gewidmet seinen westpreussischen Landsleuten, den Turnern und allen Freunden der Natur*, Danzig 1886.

⁵¹ Np. J.N. Baudouin de Cortenay, *Z patologii i embriologii języka*, „Prace Filologiczne” 1885, t. 1, s. 14–58.

⁵² E. Bourwieg, *Die innere Mission in Westpreussen*, Elbing 1875.

⁵³ P. Preis, *Kile słow wo Kaszebach e jich zemi, przez Wojkasena (Cejnowę) tudzież rzecz o języku kaszubskim ze zdania sprawy Prajsa*, Kraków 1850.

⁵⁴ S. Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, Kraków 1893.

⁵⁵ Np. J. Derdowski, *Jasiek z Knieji*, Toruń 1885.

⁵⁶ W. Fiałek, *Słownik kaszubski z dodatkiem idiotyzmów chełmińskich i kociewskich (i inne książki)*, Chełmno 1892.

⁵⁷ P. Bronisch, *Kaschubische Dialectstudien*, H.1, Leipzig 1896.

⁵⁸ M. Luter, *Mały Catechizm D. Marcina Luthera, z niemieckiego języka w słowieński, wystawiony przez Michała Pontana sługę słowa bożego w Smoldrynie r.p. 1643*, Gdańsk 1828.

Brügemann⁵⁹ i prace polemiczne Feliksa Łojko⁶⁰, *Pomerania* Jana Chrzyciela Bugenhagena⁶¹, kronika kościoła Daniela Cramera, *Codex Dregera*, dzieje Szczecina Paula Frideborna, historia Pomorza Johanna Micraeliusa, dzieła Ölrichsa, Uphagena, Wutstracka i wielu innych.

Współcześnie analiza dokumentów odnotowywanych tylko w bazie „Bibliografia Pomorza Zachodniego”⁶² wskazuje natomiast na bardzo znaczący wzrost ilości piśmiennictwa oraz zwiększenie zasięgu formalnego rejestracji bibliograficznej (dokumenty elektroniczne, dźwiękowe, ikonograficzne). Baza online opracowywana od roku 2000 liczy obecnie blisko 68 tys. opisów, których przedmiotem jest Pomorze Zachodnie. Dokumentów, które możemy scharakteryzować przez hasło przedmiotowe „Pomorze Zachodnie – historia” jest w bazie ponad 750, a opatrzonych dopowiedzeniem „źródła historyczne” – ponad 600. Wśród najnowszych wymienić warto np. wydany w tym roku *Opis miasta Szczecina* Paula Frideborna w tłumaczeniu Agnieszki Borysowskiej czy wydany drukiem *Protokół* Augustyna ze Stargardu z przedmową Edwarda Rymara (Stargard 2008), lub czterotomowe wydanie *Źródeł do kaszubsko-polskich aspektów dziejów Pomorza Zachodniego do roku 1945*. Hasło „Kaszubi” to blisko 300 dokumentów i „Kaszuby” – ponad 150.

Zważywszy na przyjęty zakres i zasięg bibliografii wszystkie te dokumenty powinny trafić do planowanego spisu bibliograficznego. To pobieżna analiza, zaledwie dwóch spisów bibliograficznych wskazuje z jak dużym materiałem mamy do czynienia, gdyby taki spis kiedyś powstał byłby z pewnością jedną z większych bibliografii specjalnych opracowanych dotychczas w Polsce.

⁵⁹ L.W. Brügemann, *Beschreibung der zu dem Gerichtsbezirk der Königl. Landescollegien in Stettin gehörigen Hinterpommerschen Kreise*, Stettin 1784.

⁶⁰ F. Łojko, Wywód historyczny praw Króla Pruskiego do Pomerelli, trzech powiatów Wielkopolskich i Pruss Polskich roztrząsający, oraz odpowiedź na pismo „Wykład praw Pruskich”, 1773.

⁶¹ J. Bugenhagen, *Pomerania in quatuor libros divisa, quorum: Primus: agit de Pomeranorum antiquitate. Secundus refert Pomeranorum et Rugianorum conversionem. Tertius Principum Pomeraniae gesta veramque tradit sagvinis propaginem. Quartus continet miscellanea. Ex manuscripto edidit Soc. Henr. Butharas S. Theol: D. et Prof: Ordinar, Consistorii Regii asesor et ad sedem S. Jacobi pastor, Griphiswaldae* 1728.

⁶² W bazie internetowej funkcjonują opisy za lata 1991, 1999–2016.

Bibliografia

- Babnis M., *Kaszubi w literaturze niemieckojęzycznej XIX i XX wieku*, „Acta Cassubiana” 2000, nr 2.
- Bahrfeldt E., *Zur mittelalterlichen Münzkunde Pommerns*, Berlin 1893.
- Baudouin de Cortenay J.N., *Z patologii i embriologii języka*, „Prace Filologiczne” 1885, t. 1.
- Baumgart J., *Polska bibliografia historyczna*, „Przegląd Historyczny” 1948, nr 28.
- Berghaus H., *Landbuch des Herzogtums Pommern: Schilderung der Zustände dieser Lande in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Anklam 1862–1868.
- Białecki T., *Pomorze Zachodnie X–XX wiek. Szkic geograficzno-administracyjny*, w: *Pomorze Zachodnie w tysiącleciu*, red. P. Bartnik, K. Kozłowski, Szczecin 2000.
- Bibliografia Kaszub: artykuły z czasopism*, t. 1, 1945–1956, oprac. Agnieszka Chełchowska i in., Gdańsk 2012.
- Bibliografia Kaszub: artykuły z czasopism*, t. 2, 1957–1970, oprac. A. Chełchowska i in., Gdańsk 2015.
- Bibliografia polska XIX stulecia. Lata 1881–1900 [Uzupełnienie cz.1]*, Kraków 1906–1916.
- Bibliografia Polska*, <http://www.estreicher.uj.edu.pl/centrum/?dzial=3> (8.11.2016).
- Bibliografia. Metodyka i organizacja*, red. Z. Żmigrodzki, Warszawa 2000.
- Bourwieg E., *Die innere Mission in Westpreussen*, Elbing 1875.
- Braun D., *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicum politicorum et juris*, Kolonia 1723.
- Bronisch P., *Kaschubische Dialectstudien*, H. 1, Leipzig 1896.
- Brügemann L.W., *Beschreibung der zu dem Gerichtsbezirk der Königl. Landescollegien in Stettin gehörigen Hinterpommerschen Kreise*, Stettin 1784.
- Bughenhagen J., *Pomerania in quatuor libros divisa, quorum: Primus: agit de Pomeranorum antiquitate. Secundus refert Pomeranorum et Rugianorum conversionem. Tertius Principum Pomeraniae gesta veramque tradit sagvinis propaginem. Quartus continet miscellanea. Ex manuscripto edidit Soc. Henr. Butharas S. Theol: D. et Prof: Ordinar, Consistorii Regii asessor et ad sedem S. Jacobi pastor, Griphiswaldae* 1728.
- Ceynowa F., *Kile słow wó Kaszebach e jich zemi przez Wójkasena (...). Tudzież rzecz o języku kaszubskim ze zdania sprawy Prajsa*, Kraków 1850.
- Dembowska M., *Metoda bibliografii polskiej Karola Estreichera*, wyd. 3 uzupeł., Warszawa 2001.
- Derdowski J., *Jasiek z Knieji*, Toruń 1885.
- Estreicher K., *Bibliografia polska. 120 000 druków, cz. 1, Stulecie XIX. Katalog 50 000 druków polskich i Polski dotyczących od roku 1800 ułożony abecedłowo według autorów i przedmiotów z wyrażeniem cen księgarskich*, Kraków 1872–1882.

- Estreicher K., *Bibliografia polska. 140 000 druków. Cz. 3 (obejmująca druki stuleci XVXVIII w układzie abecedłowym)*, Kraków 1891–1951.
- Estreicher K., *Bibliografia polska. 140 000 druków. Cz. 2. T. 1–24. Chronologiczne zestawienie 73 000 druków polskich lub Polski dotyczących od r. 1455 do 1799 [właśc. 1699] włącznie*, Kraków 1882–1890.
- Estreicher K., *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*, „Biblioteka Warszawska” 1865, t. 2.
- Eychler B., *Bibliografia regionalna i lokalna*, w: *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska, H. Sawoniak, Warszawa 1963.
- Fiałek W., *Słownik kaszubski z dodatkiem idiotyzmów chełmińskich i kociewskich (i inne książki)*, Chełmno 1892.
- Hasselbach K.F., *Codex Pomeraniae diplomaticus*, Bd 1, Greifswald 1843.
- Hoppius S.J., *De scriptoribus historiae Poloniae schediasma literarium*, Gdańsk 1701.
- Jahn U., *Volksagen aus Pommern und Rügen*, Stettin 1886.
- Jelinek E., *Zapomenutý kout slovanský: několik prvních pohledů do kašubského pomorí*, Praha 1894.
- Kanngiesser P.F., *Geschichte von Posern bis auf das Jahr 1129. Erster Band umfasst die heidnische Zeit. Bekehrungsgeschichte der Pommern zum Christenthume*, Greifswald 1824.
- Kętrzyński W., *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza*, Lwów 1879.
- Klempin R., *Pommersches Urkundenbuch*, Bd 1–6, Stettin 1868–1906.
- Kostrzewski J., *Epoka wspólnoty plemiennej*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, Poznań 1969.
- Kostrzewski J., *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach (od połowy II tysiąclecia p. n. e. do wczesnego średniowiecza)*, Poznań 1961.
- Labuda G., *Przedmowa*, w: *Historia Pomorza*, t. 1, *Do roku 1466*, Poznań 1969.
- Lehmann H., *Dr. Pommern zur Zeit Otto's von Bamberg, aus einer Rede bei der Hedwigsfeier des Gymnasiums zu Neustettin...* (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, hrsg von Rud. Virchow... H. 299), Berlin 1878.
- Luter M., *Mały Catechizm D. Marcina Luthera, z niemieckiego języka w słowieński, wystawiony przez Michała Pontana służyć słowa bożego w Smołdrynie r. p. 1643*, Gdańsk 1828.
- Łojko F., *Wywód historyczny praw Króla Pruskiego do Pomerelli, trzech powiatów Wielkopolsk. i Pruss Polskich roztrząsający, oraz odpowiedź na pismo „Wykład praw Pruskich”, 1773.*

- Łosiński W., *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław 1972.
- Nowak A., *Fenomen „Bibliografii historii polskiej 1815–1914. Analiza teoretyczna*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmański, Warszawa 2009.
- Obracht-Prondzyński C., *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich*, Gdańsk 2004.
- Obracht-Prondzyński C., *Dziesięć lat pracy Instytutu Kaszubskiego: (1996–2006)*, Gdańsk 2006.
- Pernin K., *Wanderungen durch die sogen : Kassubei und die Tuchler Haide als Beiträge zur Landeskenntniss gewidmet seinen westpreussischen Landsleuten, den Turnern und allen Freunden der Natur*, Danzig 1886.
- Piskorski J.M., *Pomorze Zachodnie: ziemia, ludzie historia (zamiast wstępu)*, w: *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999.
- Pol W., *Kilka uwag etnograficznych o Kaszubach*, Biblioteka Ossolińskich 1847.
- Preis P., *Kile słow wo Kaszebach e jich zemi, przez Wojkasena (Cejnowę) tudzież rzecz o języku kaszubskim ze zdania sprawy Prajsa*, Kraków 1850.
- Pyl T., *Die Entwicklung des Pommerschen Wappens, in Zusammenhang mit den Pommerschen Landes-Theilungen, nad den urkundlichen Quellen des Greifswalder Raths- Und Univ-Archivs dargestellt*, Greifswald 1894.
- Ramułt S., *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, Kraków 1893.
- Skóra W., *Liczebność ludności kaszubskiej we wschodnich powiatach prowincji Pomorze w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Rocznik Gdański” 2004, t. 64, z. 1–2.
- Sommerfeld W., *Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des XIII Jahrhunderts*, Leipzig 1896.
- Spruth H., *Pommern-Bibliographie*, Neuausg. [der Ausg.] Neustadt a.d. Aisch, 1965.
- Szultka Z., *Kaszubi na Pomorzu Zachodnim – fakty i mity*, w: *Pomorze Zachodnie z Polską*, Szczecin–Warszawa 2015.
- Szultka Z., *O języku i liczbie Kaszubów w regencji koszalińskiej w 1827 roku*, „Slavia Occidentalis” 2004, nr 61.
- Szultka Z., *Profesor Peter Friedrich Kanngiesser – zapomniany badacz słowiańszczyzny i kaszubszczyzny*, „Acta Cassubiana” 2004, nr 6.
- Szultka Z., *Słowiańska ludność autochtoniczna na Pomorzu Zachodnim od VI wieku do 1945 roku*, w: *Znak Gryfa. Gryfici i ich pomorskie dziedzictwo. Materiały z sesji naukowej 29 września 2014 roku*, red. K. Kozłowski, B. Igielska, R. Stoltmann, Szczecin 2016.
- Ślaski K., *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*, Poznań 1954.

- Wesołowska S., *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2012 w wyborze*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2013, z. 4.
- Wesołowska S., *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2013 w wyborze*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2014, z. 4.
- Wesołowska S., *Bibliografia historii Pomorza Zachodniego za rok 2014 (wybór)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2015, z. 4.
- Wesołowska S., *Bibliografia Pomorza Zachodniego – tradycje i perspektywy*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmański, Warszawa 2009.
- Wilmowski G., *Lübisches Recht in Pommern*, Berlin 1867.
- Woźniak-Kasperek J., *Słowo wstępne*, w: *Bibliografia. Teoria, praktyka, dydaktyka*, red. J. Woźniak-Kasperek, M. Ochmański, Warszawa 2009.

ABSTRAKT

Artykuł zawiera informacje na temat metodyki opracowania bibliografii specjalnych i terytorialnych oraz omówienie i merytoryczną charakterystykę piśmiennictwa rejestrowanego w dotychczas opracowanych bibliografiach polskich i niemieckich poświęconych tematyce pomorskiej ludności rodzimej.

THE NATIVE POPULACE OF WEST POMERANIA IN POLISH AND GERMAN LITERATURE FROM REFORMATION TO CONTEMPORARY TIMES. A BIBLIOGRAPHICAL OVERVIEW

ABSTRACT

The article contains the information regarding the methodology of creating special and territorial bibliographies as well as an overview and a constructive specification of the literature recorded in the currently researched Polish and German bibliographies devoted to the native Pomeranian populace.